

מעגל הזוגיות

המעגל הקרוב למעגל הזהות העצמית של האדם הוא המעגל הזוגי. קרבתו מנוסחת בין השאר בספור המכונן על היות האישה והאשה – מרכיבי מעגל הזוגיות – ישות אחת ממש עד שהופרדו כדי לאפשר פגישה ביניהם פנים אלא פנים. מעגל זה מנוסח היטב בפסוק

<p>כ"ט: לְבָשָׁר אֶחָד: הוֹלֵךְ נוֹכֵחַ עַל יְדֵי שְׁנֵיהֶם, וְסָם נַעֲשֶׂה בְּשָׂרָם אֶחָד:</p>	<p>בראשית פרק ב (כד) עַל בֶּן יַעֲקֹב אִישׁ אֶת אִבִּיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד:</p>
--	---

פרי האהבה הוא תוספת של חיים חדשים לעולם. הוא תוצאת הדבקות. מה היחס בין הפרי לעצים שמחוללים אותו לזוג ולמערכת היחסים שביניהם? הרצון לצאצאים להמשכיות לילד עמוק ביותר. ספורי המקרא יודעים לתאר זאת בחוויות עמוקות של ההשתוקקות לאמהות. אולם זו גם זכות קנויה לכל אחד מבני הזוג כפי שיודעת ההלכה לפרט:

<p>רמב"ם הלכות אישות פרק טו הלכה י האשה שבאה לתבוע בעלה לגרשה אחר עשר שנים מפני שלא ילדה והיא אומרת שאינו יורה כחץ שומעין לה, אע"פ שאינה מצווה על פריה ורביה צריכה היא לבנים לזקנותה, וכופין אותו להוציא ויתן עיקר כתובה בלבד, שלא כתב לה התוספת על מנת שתצא לרצונה ותטול. השגת הראב"ד: והיא אומרת שאינו יורה כחץ שומעין לה. א"א בבעל ראשון ושני אע"פ שלא אמרה כן. +</p>
--

שימו לב לדגש: 'אע"פ שאינה מצווה'... מה המשמעות של דגש זה? כיצד הוא עוזר לנסח את הרצון לילדים כזכות? אולם יש גם חובה בדבר. חובה על האישה הגוררת – על פי דין התלמוד – התערבות פולשנית של מערכת המשפט ואכיפת החוק.

<p>שולחן ערוך אבן העזר סימן קנד סעיף י נשא אשה ושהתה עמו עשר שנים ולא ילדה, יוציא ויתן כתובה או ישא אשה הראויה לילד. ואם לא ירצה, כופין אותו עד שיוציא. ואם אמר: איני בועלה והריני שוכן עמה בפני עדים כדי שלא אתיחד עמה, בין שאמרה היא בין שאמר הוא, אין שומעין לו, אלא יוציא וישא אשה הראויה לילד. הגה: "יא דכ"ז דלא הוליד" 'הגה' בדברי השולחן ערוך הינם סימן לכך שהמשפטים הבאים לקוחים מתוך פסקיו של ר' משה איסרליש הפוסק האשכנזי החולק בנקודות הנידות על השולחן ערוך. קיימא, אע"פ שלא קיים עדיין פריה ורביה, אין כופין להוציא (ריב"ש סימן ט"ו). ועיין לעיל סימן א' דבזמן הזה אין נוהגין לכופף כלל. ונאמן האיש לומר שיודע בעצמו שאינו מוליד, ואין כופין אותו לישא אשה (נ"י פרק הבא על יבמתו).</p>

הכפיה לגרש על מנת לשאת אשה אחרת [כדי לקיים מצוות פריה ורבייה] נכנסת לקונטקסט של כפיה על המצוות בתלמוד. אחריותו של בית הדין לדאוג לשמירת המצוות הבולטות על ידי היהודים. ובמידה שאין עושים זאת מרצון על בית הדין להפעיל כלפיהם אמצעי כפיה [למשל אדם המסרב לשבת בסוכה יש לעונשו ענישה גופנית עד שיתרצה. אדם המסרב להשתתף בנתינה צדקה כראוי יופעלו עליו לחצים אישיים וחברתיים – עד שיפתח את כיסו]. האם הכפיה לקיום מצוות פריה ורביה [הכפיה לגרש אשה שאיתה אין האיש זוכה לפיריון] דומה אכן לכפיה במצוות אחרות?

במילים אחרות צומחת כאן התנגשות בין חובת ההולדה לבין ערך הזוגיות. נתבונן קמעה בערכים אלו. הרעיונות פזורים בספרות חז"ל נבחן אותם דרך פתיחת הטור את הלכות אבן העזר:

<p>טור אבן העזר סימן א יתברך שמו של הקב"ה שהוא חפץ בטוב בריותיו שידע שאין טוב לאדם להיות לבדו ועל כן עשה לו עזר כנגדו ועוד</p>
--

כי כוונת הבריאה באדם כדי לפרות ולרבות וזה אי אפשר בלא העזר ועל כן צוהו לדבק בעזר שעשה לו לכך חייב כל אדם לישא אשה כדי לפרות ולרבות שכל מי שאינו עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים דכתיב שופך דם האדם וסמך ליה ואתם פרו ורבו וכאלו ממעט הדמות דכתיב כי בצלם אלהים עשה את האדם ואתם פרו ורבו וגורם לשכינה שתסתלק מישראל וכל מי ששרוי בלא אשה שרוי בלא טובה בלא ברכה בלא דירה בלא תורה בלא חומה בלא שלום ואמר ר"א כל מי שאין לו אשה אינו אדם וכיון שנשא אשה עונותיו מתפקקים שנאמר מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מיי...

מהן שתי המשמעויות של הנישואין? מצאו להם משקעים במובאות מדברי חז"ל.
לחידוד שתי המשמעויות נבחן שלוש תשובות הלכתיות וננסה לעמוד על הלכי הדעת המזינים אותן:

שו"ת הריב"ש סימן טו

רבי יצחק בר ששת פרפת, הוא הריב"ש, נולד בברצלונה בשנת ה"א פ"ו (1326) ונפטר בשנת ה"א קס"ח (1408) באלג'ר. הריב"ש היה לגדול הדור לאחר פטירת רבו הגדול והאהוב, ר' נסים (הר"ן). הוא שימש ברבנות בקהילות רבות בספרד, ובשנת ה"א קנ"א (1391), בעקבות המהומות האנטי-יהודיות שפקדו את ספרד, ברח הריב"ש לצפון אפריקה, ושם שימש כרב וכאב בית דין בעיר אלג'ר. בבית דינו שימש הרשב"ץ כדיין. מאות מפסקיו משמשים מקור לפסקי השלחן ערוך של ר' יוסף קארו

ראיתי שאלתכם, על דבר האיש אנשמואל עראמה, שרצה לישא זקנה אחת בת תשעים שנה או יותר, והיא אלמנת אנכונפוש

פרג' מבלנסיא. והקהל מיחו בידו, ולא נתנו לו רשות לישאני. לפי שאינו נושא לשם נשואים, אלא שנתן עיניו בממון; כי הזקנה הנוכרת, יש לה כמו פ' כפולות של זהב, ועוד שאין לו בנים. ואנשמואל הנוכר, הטיח דברים כנגד הדיין וקצת בני הקהל, עד שהלך לאדון העיר, ואמר לו: אדוני, אלו היהודים מנעוני מלישא אשה, איני יודע על מה ועל מה. רק שטעננו, לפי שהי' זקנה לא תנשא, ואין זה מחק השם יתברך, ואינו מדין תורתנו, אלא כל הרוצה ליטול, כמו שיזדמן, קטן לזקנה, וזקן לקטנה, וכך הוא מנהגנו בכל עיר ועיר. ואתם השבתם לאדון העיר, כי לא יעשה כן בישראל, עד שלא קיים פריה ורביה

תשובה: מי שאין לו בנים, אין לו לישא אשה אלא בת בנים. ומי שיש לו בנים, וכבר קיים מצות פריה ורביה, נושא אשה אע"פ שאינה בת בנים.

שהרי שנינו (יבמות סד): נשא אשה, ושהתה עמו י' שנים ולא ילדה, אינו רשאי ליבטל. ובברייתא תניא עלה: יוציא ויתן כתובה, שמא לא זכה ליבנות ממנה. ובכתובו' (פ' המדיר עז) אסיקנא, דכופין אותו בשוטים להוציא... שאין כפיה זו מצד האשה, אלא אע"פ ששניהם רוצין לעמוד יחד, ב"ד כופין אותו להוציאה, כדי שיקיים מצות פריה ורביה באחרת... וה"ה לזקנה, וכ"ש הוא...

מה המסקנה שמסיק הריב"ש מסוגיית הגמרא בכתובות? איזו מסקנה מתבקשת ביחס למקרה המדובר?

מי שזמנו מוגבל יכול לדלג על הפסקה הבאה

ואפי' מי שיש לו בנים, וכבר קיים מצות פריה ורביה, אע"פ שאינו חייב מה"ת =מן - התורה= לישא אשה בת בנים, אמנם ממצות חכמים, לכתחלה יש לו לישא אשה בת בנים. דקיי"ל כר' יהושע, דאמר: נשא אשה בילדותו, ישא אשה בזקנותו; הוליד בנים בילדותו, יוליד בנים בזקנותו; שנא': בבקר זרע זרעך וכו' /יבמות, סב:/. ולזה כתב הר"ם ז"ל (בפ' ט"ז הנזכר /הלכות אישות/), וז"ל: אע"פ שקיים אדם מצות פו"ר =פריה ורביה=, הרי הוא מצוה מדברי סופרים שלא יבטל מפו"ר =מפריה ורביה=, כ"ז =כל זמן= שיש בו כח, שכל המוסף נפש אחת מישראל, כאלו בנה עולם; ע"כ. אלא שזהו לכתחלה לבד, אבל אם נשא כבר, אין כופין להוציא, כיון שיש לו בנים...

כל זה שורת הדין לפי הגמ', אבל מה נעשה שלא ראינו בימינו, ולא שמענו מכמה דורות ב"ד שנוקק לזה, לכוף

כסלו תשע

ולהוציא באשה ששהתה עם בעלה עשר שנים ולא ילדה, או שהיא זקנה, ואף אם אין לו בנים; ומן הדין היה לב"ד לכופף אותו או להוציאה או לקחת עליה אשה בת בנים. ואפי' אם יש לו כמה זכרים עדיין לא קיים מצות פריה ורבייה אם אין לו זכר ונקבה, כדברי ב"ה...

וכן לא ראינו ב"ד שנוקק למחות במי שנושא קטנה, ואע"פ שהגיע הוא לפרק חיוב פור' = פריה ורבייה, ואין לו בנים, ואע"פ שדינה כזקנה כמש"כ הר"ם ז"ל. ואפי' מי שיש לו בנים, אין לו לישא קטנה; כמ"ש (בפ' כל היד יג): דהני דנסבי קטנות מעכבין את המשיח. וכ"א = וכן אמרו = (קדושין מא): אסור לאדם שיקדש את בתו עד שתגדל ותאמר בפלוני אני רוצה; ומימינו לא ראינו מי שמיחה בזה.... ולזה העלימו חכמי הדורות את עיניהם בעניני הזוגין, שלא למנעם, אין צ"ל שלא להפרידם, כל ששניהם רוצים, ואין בנשואין ההם לא משום ערוה, ולא משום אסור קדושה. ודי להם לדונם ע"פ הדין כשיש מחלוקת בין איש לאשתו על זה, ונגשו אל המשפט ושפטום ע"פ התורה.

איזו מסקנה מסיק הריב"ש מן ההתבוננות המסורת התנהגות בית הדין? למה לפי דעתכם לא מילא בית הדין את תפקידו המתבקש וכפה התנהגות הלכתית? ראו את מסקנת הריב"ש ביחס לשאלה הנידונה.

ולכן, בנדון שלפניכם, אם הזקנה ההיא ניחא לה דליפוק עליה שמא דאישות, ושיהיה לה הבעל במקום בן, חוטרא לידה ומרה לקבורה, ומצאה זה שרוצה לישאנה מפני דוחקו, ואם אין לו בנים, אם תרצו להעלים עיניכם, כאשר נהגו בהרבה קהלות גדולות וטובות מלאות חכמים ואנשי מעשה, הרשות בידכם.... ואף אם הוא נושאה לשם ממון....

ממה נובע השינוי? מכוח מה אין הפוסק מורה להשתמש בכפיה כדי לחייב במצוות התורה? קו מחשבה ניתן למצוא בתשובה הבאה העוסקת בענין אחר.

רבי יוסף בן שלמה קולון (המהר"ק) נולד בצרפת בשנת ה"א ק"פ (1420) לערך ונדד הרבה בחייו. הוא ישב בעיקר בצפון איטליה, שם כיהן כרב בכמה קהילות חשובות. תשובותיו זכו לשם ולתפוצה רבה. תלמידו היה ר' עובדיה מברטנורה, בעל הפירוש המפורסם למשנה. המהר"ק נפטר בשנת ה"א ר"מ (1480)

שו"ת מהר"ק סימן קסו
ואשר נסתפקת, אם יש
כח ביד האב למחות ביד
בנו, לישא אשה אשר

יחפוץ בה הבן? לע"ד נראה שאם היא אשה ההוגנת לו שאין כח ביד האב למחות ביד הבן. חדא דאפילו לענין ממון אודי ליה רבנן לרבי ירמיה כמאן דאמר משל האב וכן פסקו כל פוסקי הלכות אשר ראיתי כל שכן הכא שהוא דבר השייך בצער' דגופא להניח האשה אשר חפץ בה ויצטרך לקחת אשה אחרת אשר לא תישר בעיניו כל כך. ועוד דקרוב הדבר בעיני להיות כמצוה לעבור על דברי תורה שהרי אמרו רבותינו ז"ל אסור לאדם שיקדש את האשה עד שיראנה אלא שעכשיו הותר פן יקדימו אחר כמו שכתבו התוספות והפוסקים, הרי שהקפידו שיקח אשה אשר יחפוץ בה ותמצא חן בעיניו וכן בכמה מקומות חשו חכמים ז"ל לחבב האשה על בעלה....

מדוע אב אינו יכול לצוות על בנו איזו אישה לשאת? מצאו שלושה נימוקים בדברי המהר"ק. מי שזמנו קצוב יכול לדלג על התשובה הבאה ולקפוץ למקור האחרון.

רבי שמואל בן משה די מדינה (המהרש"ם), אחד מגדולי החכמים הספרדיים אשר בשאלוניקי - ירושלים של הבלקנים - נולד בשאלוניקי בשנת ה"א רס"ו (1506) למשפחה ספרדית, שם למד ונהיה לרב ולמנהיג. הוא לקח חלק פעיל בעיצוב דמותה של הקהילה הספרדית במקום והעלה את רמת הארגון בה לזו שבקהילות האם בספרד. ישיבתו בשאלוניקי משכה תלמידים רבים מקרוב ומרחוק. ר' שמואל ענה לשאלות מכל איזור הבלקנים ומאיטליה, ופסקו התקבלו גם על הדורות הבאים. למרות אסונות וצרות אישיים רבים לא נפלה רוחו. הוא נפטר בשנת ה"א שמ"ט (1589)

שו"ת מהרש"ם חלק יו"ד סימן צה
להיות אירע פה שאלוניקי מעשה
שראובן נפטר לב"ע ואמרו עליו שצוה
על בנו שבשום צד ואופן לא ישא בת
פ'... ע"ד זה נשאלתי כמה פעמים על פה
והשבתי שהדין פשוט שהבן יכול לישא

האשה אשר אשר ישר' בעיניו ואין מצות האב מעכב כלל... כי יגיעת בשר הוא להאריך בקיומו של התר... כי הדבר פשוט מעצמו... [היות] טובה היא בעיניו יקחנה כי עמה יתן לו ה' בנים הגונים מה שלא יהיה כן אם ישא אשה אחרת אשר אין לו חפץ בה כי בני שנואה שנואים לפני המקום...
כי איסור קל דרבנן דוחה מצות כבוד אב ואם וכ"ש מצות נשואין שהיא גדולה עד מאוד לישא אותה שהגונה בעיניו שהרי מפני מה אמרו בפ' המקדש מצוה בו יותר מבשלוחו... ומהרר"ק כתב בשורש קס"ז ג"כ וז"ל וכ"ש שאין להניח מלקחת אשה ההוגנת לו והישרה בעיניו משום כבוד אביו כדפרישית נאום המר והנאנח שמואל די מדינה:

פתחי תשובה אבן העזר קנד ס"ק כז

שנשאל מאיש ירא אלוקים אחד ששהא עם אשתו יותר מעשר שנים ולא ילדה. וקשה עליו הגירויין כי היא אשת חיל ויראת ד', ועל ידה יכול להתמיד בלימודו והוא אינו בריא כ"כ כשאר בני אדם, אבל הוא חלוש ועוסק תמיד ברפואות, והיא משגחת עליו בבריאות גופו וגם מנחת אותו לגדל יתום בתוך ביתו וללמוד עמו, אם הוא מחויב על פי דין לגרשה? ואף שאין כופין בזמן הזה, אולי נשאר עליו החוב לעשות הגירושין מצד עצמו... ופן יביאהו האלוקים במשפט על זה אם יהיה בשב ואל תעשה... והשיב שאינו מחויב לגרשה...

הרב י"ד סולוביצ'יק

שתי תורות על אודות הנישואין

ניתן להצביע על שתי תורות בסיסיות בדבר מוסד הנישואין. האחת מפתחת מערכת ערכים (אקסילוגיה) המופנית כלפי חוץ, ומוצאת את משמעותם של הנישואין מחוץ לזיווג, בעוד שהאחרת מפתחת מערכת ערכים אימננטית, ומגלה את משמעותם של הנישואין בהם ובתוכם.

על פי חסידי התורה הראשונה, יש בנישואין מחויבות לקידום טובתה של הקבוצה, אשר הישרדותה היא המטרה העליונה שמבקש הזוג הנישא להשיג. ואין זה מעלה או מוריד לענייננו אם נבין את המושג "קבוצה" במשמעותו הרחבה, כמושגים של אוניברסאליות ושל שוויון כלל-אנושי, כמכוון אל כלל המין האנושי, או אם נבארו באופן מצמצם, כמתייחס אך ורק לקהילה מסוימת. הדבר המשמעותי בתורה זו הוא הרעיון כי הקולקטיב הוא ריבון על הפרטים שבו, וכי הנישואין מעמידים למעשה שני אנשים לשירותה של החברה.

באופן בסיסי אין זו רק דוקטרינה קולקטיביסטית, אלא גם דוקטרינה פוזיטיביסטית-טבעית. היא שוללת את היחיד והמיוחד שבנישואי הזוג האנושי; היא רואה זיווג כזה במסגרת התוכנית הטבעית של כלל היצירה, ומשווה אותו לתהליך ההאבקה בעולם הצמחים או להזדווגות העונתית בממלכת החי, אשר בהם, כמובן, קיומו של הצמח היחיד או החיה הבודדת זוכים למשמעות רק במסגרת כלל המין-הקבוצה.

התורה דובר מערכת הערכים האימננטית מעבירה את מרכז הכובד מן החוץ אל תוך האיחוד שבנישואין. בהתאם לכך, ערכם העיקרי של הנישואין איננו נעוץ בתועלת שהקולקטיב מפיק מהם, אלא בזה שהם יוצרים חוויה אישית המעשירה ומעצימה את חייהם של שני האנשים שנמשכו זה לזה. בני האדם – ממשיכה וטוענת תורה זו – צמאים לאהבה ולידידות. הם

משתוקקים לחיים בקהילה, לאיחוד בינאישי, אשר יאפשר להם לשתף בגורלם את בן הזוג האחר; בנישואין הם מוצאים את סיפוקם. פרייה ורבייה, לפי פילוסופיה זו, אינה הציר העיקרי שסביבו סובבים הנישואין. נישואין שאינם מעמידים ולדות מקודשים בדיוק כמו נישואין שבורכו בפרי בטן, כיוון שמשמעותה של האחרות שבנישואין מצויה בסיפוק העצמי שמפיקים ממנה בני הזוג, יותר מאשר בתרומה שצומחת מהם לחברה. כך מחליפה האינדיבידואליות שבמערכת הנישואין את הקולקטיביות שלהם, והרומנטיקה באה במקום התועלתיות.

נסחו המילים שלכם את הפן הכפול של הנישואין לפי מקור זה. נסו לראות בניתוח זה סכום ונתינת כותרת לכל הנלמד היום.